

ИСТОРИЯТА НА ЕДНА ИСТОРИЯ

КНИГАТА НА ЮРИЙ ИВАНОВИЧ ВЕНЕЛИН „КРИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ОБ ИСТОРИИ БОЛГАР“ И НЕЙНИЯТ ПРЕВОД НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК,
НАПРАВЕН ОТ БОТЮ ПЕТКОВ

Лиляна Минкова

Историк, езиковед и литератор, етнограф и фолклорист, надарен с буйно въображение и пословично трудолюбие, Юрий Иванович Венелин е чертаел широки планове за научна и популяризаторска дейност. Своего изследване върху историята на „забравеното, но някога славно, могъщо българско племе“ той е замислял в няколко тома, които да обхванат множество нерешени от науката въпроси. Неговата книга „Древние и нынешные болгаре“, излязла през 1829 г., възкресява името българ и дава силен тласък на народното съзнание и самочувствие. Възторжената признателност на българите дава на Венелин сили да продължи своя труд; убеден в неговата необходимост, той започва да печата през 1834 г. втория том от своите проучвания: „Древние и нынешные словене в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам.“ Но Венелин умира на 26 март 1839 г., а книгата излиза едва през 1841 г. В нея за българите се говори малко; тя е пространно отклонение на автора, посветено на словенците и техните отношения със съседните народи. Продължение на „Древние и нынешные болгаре...“ е в същност трудът, озаглавен „Критические исследования об истории болгар“, над който Венелин работи усилено през последните години от своя живот. Заедно с други завършени или само скицирани проучвания този ръкопис остава след смъртта на автора у неговия братовчед и близък приятел доктор Иван Иванович Молнар.

Дълги години след смъртта на Венелин неговото научно наследство привлича вниманието на българските възрожденци, които полагат много усилия, за да види бял свят всичко, което Венелин е написал за техния народ. Несправедливи са обвиненията на Безсонов и Молнар, че българите не проявили интерес към издирванията на своя историк. Известни са грижите на В. Априлов и Н. Палаузов за издаването на „Древние и нынешные словене...“¹ Но този том трябва да е донесъл на българските читатели известно разочарование. В него те намерили историята на словенците, а за българите там е казано малко, само във връзка с някои по-специални въпроси, като например произхода на глаголицата. Книгата е изпълнена със заплетени исторически и най-вече езикови доказателства за смелите хипотези на автора. Затова усилията се

¹ Вж. В. Априлов, Денница на новобългарското образование, Одеса, 1841, и Допълнение към книгата „Денница на новобългарското образование“, Одеса, 1842, а също така: Ц. В. Унджиева, Документи по българското възрождане в съветските архиви, Известия на Института за литература, кн. XII, 1962, стр. 115—175.

насочват сега към публикуването на „Критические исследования...“ Първите българи, които се запознават с ръкописа — историкът Спиридон Палаузов и неговият братовчед Николай Палаузов, — разбират веднага какво значение може да има той за съотечествениците им. Преди всичко в този том историята на България е доведена до края на Х в., изложена е така подробно, както в никое друго съчинение дотогава. Авторът е използвал огромен материал, извлечен от многобройни извори. Книгата е пропита от дълбока любов към българите и цялото славянство. И тук Венелин не е безстрастен кабинетен учен, а убеден защитник на славянската кауза. Как да остане в архивите труд, в който българите ще намерят възхвала на своите царе и патриарси, ще прочетат с гордост, че от България на Борис и Симеон писмеността се е разпространила из много страни на Източна Европа, че от българите е получила азбуката си и Русия. Особено важно е било и характерното за Венелиновите работи съвременно звучене, тяхната полемична страст. Когато се противопоставя рязко на теорията за тюркския произход на българите или на норманската теория в руската историография, той воюва за мястото на славяните в съвременния свят. С осъществяването на изданието се залавят най-активно Спиридон и Николай Палаузови, средствата дава Иван Денкоглу, а най-голяма помощ им оказва професорът от Московския университет Осип Максимович Бодянски. Нека кажем няколко думи за този учен, чието име е така тясно свързано с публикуването на Венелиновата книга.

Както и Венелин, Бодянски е украинец. Роден е през 1808 г. в градчето Варва, Полтавска губерния. От 1842 до 1868 г. е начело на катедрата по славянски езици и литератури при Филологическия факултет на Московския университет. Той покровителствува младите българи, които учат при него, насърчава заниманията им. Особено близки са му Николай Катранов, Сава Филаретов, Иван Шопов, Марин Дринов. Бодянски кореспондира дълго време със Спиридон и Николай Палаузови, поддържа приятелски връзки с Ив. Н. Денкоглу. Години наред О. М. Бодянски е секретар на „Общество истории и древностей российских при Московском университете“ и редактор на неговото издание: „Чтения в Обществе истории и древностей российских“, където помества и статии за българската история и старобългарската писменост. В научната и издателската дейност на Бодянски голямо място заемат проблемите на старобългарския език и литература.

През 1833 г. по предложение на Бодянски Юрий Венелин бива избран за действителен член на „Общество истории и древностей российских“. След смъртта на историка Бодянски поддържа непрекъснатата връзка с д-р Молнар и следи загрижено съдбата на трудовете, останали в ръкопис. Иван Шишманов е несправедлив към Бодянски, когато твърди, че той не бил сторил нищо за публикуването на Венелиновите книжа.¹ Благодарение на Осип Максимович през 1846—1848 г. в „Чтения“ се появяват статиите на Венелин: „Мысли об истории вообще и русской в частности“, „О времени рождения названий: греческое, латинское, немецкое, русское или гражданское, славянское или церковное письмо“, „О древних жилищах русского народа“, „Окружные жители Балтийского моря. I Леты. II Славяне“, „О нашествии завислянских славян на Русь до Рюриковых времен“, „О происхождении маршалов и производстве слова“, „О слове боярин“, „О соляном озере Nalmyris“. Това не е никак малко, особено като се има пред вид, че руската научна критика не посреща твърде остро изследванията на Венелин, смята ги за плод на произволна фантазия. Навярно с помощта на Бодянски българите успяват да по-

¹ Ив. Шишманов, Венелиновите книжа в Москва, сп. Български преглед, год. IV, кн. VIII, 1897, стр. 43.

лучат ръкописа на „Критические исследования“. Недоверчив и несговорлив, зле настроен към одеските българи, Молнар едва ли би се съгласил да го даде другиму. Бодянский поема и грижите по печатането на книгата, преглежда редовно коректурите. Затова оригиналът е останал сред неговите книжа, в онази част от архива му, която се пази в Киев, в Института за литература „Т. Г. Шевченко“ при Академията на науките на Украинската ССР. Помалък дял от архива на Бодянский се намира в Москва в Държавната библиотека „В. И. Ленин“, отделни архивни единици — в Ленинград и Одеса.

Оригиналът на „Критические исследования об истории болгар“ е писарско копие, много четливо в сравнение с лошия, нервен почерк на Венелин. Върху ръкописа цензорът проф. протоиерей Ф. А. Голубински е направил многобройни бележки и съкращения. Те са напълно основателни, отнасят се към места, където научната аргументация е отстъпила пред развихрената фантазия и упоритото желание да се докаже превъзходството на българите. Изборът на Голубински за цензор-редактор е бил напълно подходящ. Дългогодишен професор в Московската духовна академия, той е бил вещ както в историята на черквата, така и в историята на Русия. Съгласил се е да се заеме с труда на Венелин както поради личните си връзки с хора, заинтересувани за неговото издаване — Бодянский, Шевириов, Сп. Палаузов, така и поради някогашното си познанство с починалия автор. Когато събира материал за изследванията си, младият учен работи и в Троицко-Сергиевската лавра, където Голубински е известно време преподавател. През 1832 г. Венелин пише от Лаврата на М. П. Погодин:

„На другой день в 6 часов послал я „Болгар“ при записке к отцу Голубинскому, прося его назначить мне время для посещения... наскучив ожиданием Голубинского, я отправился к нему. Застал за бумагами... Мне совестно было наскучать занятому человеку... Однако ввечеру он свел меня в библиотеку, в которой отыскал я Приска. Бросился с жаром ночью и днем выписывать...“¹

За съжаление Голубински е бил претрупан с работа и се знаело, че бави дълго ръкописите, които му възлагали от Комитета по цензурата. Не е направил изключение и за „Критические исследования“, та се е налагало да го молят и подканят. Много интересно в редица отношения е писмото, с което се обръща към него Спиридон Палаузов:

„Ваше Высокопреподобие!

Несколько недель тому назад, посетивши Троицкую Лавру, я имел удовольствие говорить с Вашим Высокопреподобием о рукописи Ю. Ив. Венелина, которую многие, весьма многие желают видеть изданною. Обстоятельства, замедляющие ее издание, были так важны, что Вы, снисходя к моей просьбе и к просьбе Ивана Николаевича Денгогло (принявшего на себя издержки для напечатания этой рукописи), по свойственной своей благонамеренности, решились сделать все возможное и переговорить об этом с Его Высокопреосвященством.

Не имея доселе никакого известия об этом деле, осмеливаюсь беспокоить Ваше Высокопреподобие, вычеркнув из рукописи то, что противно правилам цензуры (т. е. о крещении св. Ольги) и принять на себя труд поправить те немногие места, которые своими резкими выражениями покажутся неблагопристойными. От этого целое ничуть не потеряет свой смысл.

Согласитесь, было бы жаль оставить без внимания труд такого человека, каков Венелин. Недавно я узнал отзыв, какое сделал о нем Эверс, именно о 1-м томе „Древних и новых болгар“. Когда Языков (поэт) выезжал из Дерпта в Москву, Эверс сказал ему: „Скажите Венелину, что если бы у меня достало свободного времени на два, на три месяца, я бы непременно перевел его книгу на немец. язык. Его исследования проливают совершенно новый свет на

¹ Цит. по: Н. Барсуков, Жизнь и труды Погодина, кн. IV, СПб., 1891, стр. 56.

историю средних веков". Вероятно вследствие этого отзыв первый том был переведен на нем. язык и напечатан в Дерпте, если не ошибаюсь, в 1830 году.

Позвольте надеяться, что Ваше Высокопреподобие не оставите без внимания мою просьбу и уделите несколько минут от своих занятий, чтобы известить меня и вместе с тем обрадовать друзей покойного Юрия Ивановича позволением напечатать его рукопись.

За сим честь имею быть Вашего Высокопреподобия покорнейший слуга

С. Палаузов

Москва 1845

октября 10 дня

Мой адрес: Спиридону Николаевичу Палаузову. На Малой Лубянке, в д. Шиловского, против франц. церкви.¹

Но едва три години по-късно Денкоглу ще може да пише на В. Григорович: „Голубинский уже начал цензуровать болгарскую историю и часть বিষাল, которая и отдана в печать.“²

Многобройните бележки, които прави върху ръкописа, показват твърде критичното отношение на Голубински към труда на Венелин. Те се отнасят най-вече към главите, в които се излага възникването и разпространението на славянската писменост. По специалните въпроси на българската история цензорът е по-сдържан и не се намесва толкова често.

Ще се опитаме да систематизираме възраженията на Голубински спрямо редица твърдения в работата на Венелин.

Най-много е бил подразнен той от начина, по който авторът рисува дейността на Кирил и Методий. Венелин я свързва изцяло и единствено с българската държава и българския княз и отказва категорично да приеме съществуването на Моравската мисия на солунските братя. Той е убеден, че свещеникът-живописец Методий, който идва от Византия със сестрата на княз Борис, е братът на Кирил Философ. Методий извиква по-малкия си брат в България — твърди Венелин — и там те работят като миссионери и книжовници. В Моравия никога не са ходили и Кирил никога не се е явявал в Рим на съд пред папата. Панонските легенди са за Венелин плод на измислиците на католически монаси и са написани няколко века след смъртта на братята. Възприел такива становища, авторът на „Критические исследования“ търси напрегнато доказателства, гради хипотези, трупва аргументи, които рядко издържат пред основателните възражения на Голубински. На опитите на Венелин да докаже, че Моравската мисия на Кирил и Методий е измислена и приета лековерно от учени като Добровски и Шльоцер, цензорът отговаря:

„Сказание о трудах Мефодия и Кирилла в Моравии основано не на предположении Шлецера или Добровского, а на исторических памятниках, из коих некоторые (особенно Панонские, см. в „Москвитянин“ 1846 г., Ж [изнь] св. Мефодия, описанная одним из учеников его и Ж [изнь] св. Кирилла), составлены во время близкое к обращению Моравии в христианство. Памятники сии в статье „Москвитянина“ (ноябрь, 1846): „Кирилл и Мефодий — славянские просветители.“³

¹ Государственная библиотека им. „В. И. Ленина“ (по-нататък съкратено: ГБЛ), ф. № 76 — Голубински, п. 12, № 59. За превода на „Древние и нынешние болгаре“ на немски език не намерихме никакви сведения. Може би Сп. Палаузов грешил или преводът е останал непубликуван. Все пак заслужава да бъдат направени още усилия за издирването му.

² ГБЛ, ф. № 86 — Григорович, п. 4, № 51, писмо от 19 март 1848 г.

³ Бележките на Голубински са цитирани тук по екземпляра на „Критические исследования“, който се пази в Москва, ГБЛ, ф. № 36 — Бодянский, п. VI, арх. ед. 3. Той е точно копие

По-нататък Венелин пише, че в Моравия Методий не би могъл да намери помощници в превеждането на богослужебните книги. Цензорът възразява, че е могъл да възлага преводи на учениците си и сочи житието на Климент, в което се казва, че Горазд е бил изкусен и в гръцкия, и в славянския език. На категоричното твърдение на автора, че латинските извори за живота на солунските братя са до един плод на фантазия, Голубински реагира особено остро. На едно място той казва:

„Автор берется писать о том, чего не знает. Поучения в похвалу святым произносимы были еще в IV веке. Страдания мучеников и деяния знаменитых мужей церкви описываемы были или современниками и историками, близкими по времени; подвиги пустынников учениками их. Такие повествования существовали в IV и следующих веках. А автор утверждает: „С сих пор (с XIV в.) происходит начало Четьи. И там надлежало сочинять.“ Какая самоуверенность при незнании самых простых вещей!“¹

Ръкописът изобилствува с бележки на цензора от рода на: „Слишком решительный приговор без твердых доказательств!“ Или: „Не то говорит история!“

Много са бележките в онзи дял, където Венелин проследява постепенното издигане на римската епархия до средище на целия католически свят. Голубински се дразни и от резкия тон, с който Венелин отхвърля тезите на авторитетни учени. За този тон са го упреквали и най-близките му приятели, хора, които искрено са му симпатизирали. Одеският историк и етнограф, голям приятел на българите, Н. Н. Мурзакевич пише на О. М. Бодянский, че му изпраща брошурата на Венелин „О зарождении новой болгарской литературы и продолжая: „Не знаю что за страсть у Венелина задевать Шафарика. Хо-рошо Вы и он сделаете, когда на все выходки будете отвечать, но, бога ради, не горячо.. Венелин ведь не знает угомона. Люблю его и уважаю за труды, но не жалую за тяжелые выходки и шутки. В ученом деле шутки в сторону.“ Тактичный и мек Мурзакевич дава добър съвет на своите приятели-украинци Венелин и Бодянский, чийто южняшки темперамент им докарва нерядко сериозни неприятности.

По-нататък Голубински отхвърля някои явно несъстоятелни разсъждения на автора. Венелин пише например, че Моравска мисия не е имало, защото Цариград е далече от Моравия и върху тази страна е влияла през IX в. най-вече България. Голубински отбелязва ядосано:

„Это умозаключение похоже на следующее: „Киев далеко отстоял от Цареграда; между тем и другим находились другие земли на обширном пространстве. Греция не имела влияния на Русь: следов. Владимир не мог отправить своих послов в Цареград для разведания о вере.“²

Така в процеса на редактирането са се натрупали твърде много бележки. Не е било възможно местата, към които те са се отнасяли, да бъдат публикувани, без да се изрази отношението на цензора. Но, от друга страна, ако се напечатат всички бележки, книгата би се превърнала в диалог между починалия автор и цензора. Затова Голубински със съгласието на българите, издаващи труда, решава да бъде отстранено онова, което не може да се появи без съпътстващ коментар. Остават само няколко бележки, поместени в края на тома. Много места Голубински е съкратил, без изобщо да прави бележки към

на оригинала. За това копие ще бъде казано подробно по-нататък. ГБЛ, ф. № 36, п. VI, арх. ед. 3, стр. 59.

¹ ГБЛ, ф. № 36, п. VI, арх. ед. 3, стр. 45.

² Институт за литература „Т. Г. Шевченко“ при АН на УССР, арх. отдел, ф. № 99, арх. ед. 92, л. 1—2.

³ ГБЛ, ф. № 36, п. VI, арх. ед. 3, стр. 112.

тях. Така е постъпвал с пасажии, повтарящи в различни варианти мисълта на автора, че тъй като за много събития не притежаваме достоверни сведения, съвременният историк не може да ги възстанови със сигурност. Когато сочи, че в гръцките извори няма подробности относно самия процес на приемането на християнството от българския народ, авторът добавя: „А то же и могли знать греки подробности в такое время, когда не было ни ведомостей, ни официальных донесений.“ Если какое-либо письмо от какого-нибудь грека попало из Болгарии в Цариград, в частные, разумеется, руки, то оно было погребено от взоров модных писателей; если же и знали они что-либо понаслышке, то сие, без сомнения, было уже изуродовано, пока дошло до их ушей.“¹

Голубински е махнал и пространни етимологически издирвания на автора. От ръкописа е отпаднала и цялата голяма част, озаглавена: „Ольга принимает веру Христианскую, посещает Константинополь.“ Тук Венелин е изградил своя хипотеза, с която влиза в спор с всичко установено дотогава. Той смята, че киевската княгиня Ольга е приела християнството не в Цариград, нито в Киев, а в Преслав, в двора на българския цар Петър. Макар да признава сам, че това е само хипотеза, верен на себе си, Венелин веднага я приема за чиста истина и рисува с нескрито удоволствие, ярко и живо картината на посрещането на княгинята при Доростол, гостуването ѝ в преславския палат. Според него в Цариград тя отива едва ли не само от женско любопитство, придружена от българската царица Мария.

Съкратени са и места, свързани с нерешени въпроси на руската история, а също пасажии, където авторът е дал пълен простор на фантазията си: например разказа му за среща между българския цар Владимир и киевския княз Олег, за разговора между двамата владетели. Голубински направил и многобройни стилистични поправки. От ръкописа той е съкратил общо към 40—50 страници. Приведените примери, които лесно могат да се умножат, показват, че от гледна точка на историческата наука и на едно представяне на Венелиновата книга на руския читател работата, извършена от цензора-редактор, е била само от полза за „Критические исследования...“. Макар и да отхвърля много от тезите на Венелин, Голубински има ясна представа за ролята, която неговата книга трябва да изиграе за раздвижването на българите. Той е един от първите руски учени, които характеризират верно делото на Венелин: „Не все должным образом ценят и понимают великую заслугу, оказанную болгарам Венелиным. Так как его исследования по болгарской истории оказываются с научной стороны во многих отношениях весьма слабыми и неудовлетворительными, то находят, что благоговение болгар к его памяти, доходящее до обожания, — слишком преувеличенное и детское, основанное более на их невежестве, чем на чем-нибудь другом. Но это вовсе не так. Совершенно справедливо, что в научном отношении исследования Венелина исполнены весьма больших недостатков и в настоящее время почти совсем устарели, но заслуга его главным образом не в том, что он создал болгарскую историю (хотя впрочем и здесь всегда будут служить исходной точкой труды его же, а не кого-нибудь другого), а в том, что он воссоздал или воскресил самый болгарский народ, что он был виновником возрождения совсем было погибавшей болгарской национальности. Эта услуга, нет сомнения, есть величайшая услуга, какая только может быть оказана народу; а поэтому он по всей справедливости заслуживает и того глубочайшего благоговения, с каким чтут его имя болгары.“² Много сходно звучат и оценките за Венелин в „История славянских литера-

¹ ГБЛ, ф. № 36, п. VI, арх. ед. 3, стр. 40.

² Цит. по: А. Н. Пыпин, В. Д. Спасович, История славянских литератур, изд. 2-ое, т. I, СПб., 1879, стр. 111—112.

тур“ от Пипин и Спасович¹, в Иречековата „История на българите“² и в статията на В. Златарски „Юрий Иванович Венелин и значението му за българите“³.

Така през 1849 г. „Критические исследования об истории болгар“ излизат най-сетне в Москва с неминуемите съкращения. Но от друга гледна точка — на възприемането на това Венелиново съчинение в България — нещата са стояли по-иначе. По убеждението на загрижените за нейното разпространение български възрожденци в тяхното отечество тя трябва да продължи въздействието на „Древние и нынешные болгаре“, да допринесе за повишаването на националното самочувствие. Затова много от пасажите, отстранени от цензора, които говорят за силата и могъществото на някогашната българска държава, издигат нейния престиж в очите на света, биха изиграли положителна роля. Българският читател би съжелявал горчиво за всяка съкратена страница от Венелиновата книга. Събудената от Паисий жажда за историческо четиво е задоволявана в България дълго време с преработени откъси из книгата на Раич „История разных славенских народов“, публикувани неколкостранно. От многобройните начинания на Анастас Кипиловски се осъществява само издаването през 1836 г. на „Кратко начертание на всеобщата история...“ от професора г. Ивана Кайданова...⁴ Дори в „Древние и нынешные болгаре“ на Венелин българският читател намира в същност само предисторията на своята страна. Той приема радостно твърденията на автора за славянския, а не хунски произход на народа си, за това, че страшният, непобедим Атила бил българин, но не научава още нищо за своите царе, нито за разцвета на културата в древна България. Палаузовци, Денкоглу, Бодянски възлагат много на „Критические исследования“, защото тук историята на България е изложена до края на Х в. В очите на българите смелите хипотези на Венелин ще бъдат не слабост, а достойнство. Най-вече в тази книга авторът е колкото историк, толкова и белетрист, и като се отказва често, с въздишка на облекчение, да съпоставя педантично факти, започва да рисува със замах широки платна: батални сцени, описания на дворцови приеми, драматични срещи. Церемониите във Византийския двор, тържествата при покръстването на княз Борис, приемане на български пратеници в Константинопол, пътуването на киевската княгиня Олга до Преслав — всичко разпалва въображението му, вдъхновява го за пластично изобразяване на събития, станали в действителност или измислени. Историята интересува Венелин и като концепция за съдбините на един народ, и от гледна точка на участието в нея на отделния човек. Занимават го психиката, характерът, индивидуалността на хората, оставили диря в миналото на своя народ. Когато говори за приемането на християнството в България, той разказва надълго за сестрата на княз Борис, убеден, че тя е оказала силно влияние върху своя брат, че в дълги разговори го е уещавала да покръсти народа си. В „Критические исследования“ личи нетърпеливото желание на автора да разкрие пружините на събитията, да вникне в процеса на постепенното им узряване, от сухите и често пъти оскъдни факти да възстанови картината на далечното минало колкото може по-пълно и всеоткровенно. Тъкмо с това спечелва той сърцата на българските читатели. Дали картината е изградена върху строго проверени факти или е плод на авторската фантазия, това за тях засега не е от значение. На поробения българин Венелин дава тъкмо онова, от което той има най-голяма нужда — приповдиг-

¹ А. И. Пипин, В. Д. Спасович, История славянских литератур, стр. 110—113.

² Д-р К. Иречек, История на българите. Под ред. на проф. В. Н. Златарски, стр. 406.

³ В. Н. Златарски, Юрий Иванович Венелин и значението му за българите, „Летопис на Бълг. книжовно дружество“, кн. LXIII, 1903, стр. 90—160.

⁴ Вж.: Рилска преправка на История славяноболгарская. Увод и бележки от Боню Ст. Ангелов, С., 1966, стр. 6—24.

ната възхвалява на българското минало, възхвалява искрена и романтична, която е хляб насъщни за пробуждащия се от дълбока дрямка народ. Тук се налага неминуемо на съзнанието сравнението с Раковски, ревностен последовател на Венелин, толкова близък до него по възглед върху историята и начина, по който поставя научната си дейност в служба на българския народ.

Венелин не вървя на Несторовата летопис, нито на Панонските легенди, но се осланя напълно на собственото си виждане за историческите събития. Него отстоява с полемична страст, с нечувано упорство и неотстъпчивост. Но без тези страни в характера как би устоял на нападите на Полевой, Арцибашев, Кепен, Каченовски и мнозина още срещу „Древние и нынешние болгаре“, как би намерил сили да продължи работата си и да напише освен десетки статии и „Критические исследования об истории болгар“? Тази разпаленост, с която брани предимствата на българите пред гърците, увереността, с която разкрива ролята на България като най-силна славянска държава на Балканите, напомнят на българския читател за Пансий и будят у него дълбока признателност към чужденеца, взел така присърце съдбините на българския род.

Затова малкият кръг българи и руси, които осъществяват появата на „Критические исследования“, се замислят отрано за необходимостта книгата да излезе и на български език, и то не съкратена, а в своя първоначален вид.

Кой подсказва името на учителя Ботю Петков като подходящ преводач на книгата, не знаем. Може би Палаузовци — Николай и Спиридон. Като ученик в Одеската семинария Ботю Петков положително е познавал цялото им семейство. В този град той е живял четири години — от 1840 до 1844. Руската стипендия за семинарията са му издействували влиятелните българи Е. Мутев, Стефан и Николай Тошкович. Те са познавали добре будния и способен младеж, знаели са може би и за първите му стъпки в книжовната дейност, които прави като семинарист под псевдонима Фотий Попович. Четирима души от семейство Тошкович и трима от семейството Мутеви са между спомоществователите на неговия превод. Не по-зле са познавали навярно Ботю Петков и Палаузовци. От Калофер даскал Ботю е поддържал връзките си с Одеса. За дейността му там одеските българи са били осведомени и от В. И. Григорович и Найдено Геров, които минават през града и разказват след това за успехите на учителя. Така че изборът е паднал върху него не случайно.

На преводача трябвало да се изпрати пълният текст на Венелиновия труд. Но Иван Молнар положително не би се съгласил оригиналът да напусне Русия и да поеме по рискованите пътища на България. Прибягват и този път към доброжелателния Бодянски. Той не поръчва нов препис, а си послужва остроумно с коректурните коли на руското издание. Този екземпляр се пази в Москва, в архивния отдел на Държавната библиотека „В. И. Ленин“, ф. № 36, п. VI, арх. ед. 3. Върху него страницата след страницата, с присъщата си педантичност Бодянски е нанесъл абсолютно всичко, съкратено от Голубински. Когато мястото в полето или между редовете не му е достигало, той е зашивал отделни листчета, като е означил прегледно към кое място се отнася написаното с ръка. Нещо повече, професорът си е дал труд да възстанови първообраза на всяко изречение, в което цензорът е направил стилни поправки. Той е преписал и всички бележки на Голубински, та да може преводачът да разбере какви са били съображенията му, когато е съкращавал някой пасаж.

Ботю Петков получава този екземпляр навярно през 1849 г., въпреки че в единственото известно засега свидетелство е посочена 1850 г. В своята книга „Калофер в миналото“ Никола Начов пише: „Дядо Паничков разправя: „В 1850 г. Иван Х. Василев Шопов си дойде в Калофер и донесе Венелиновата българска история. Даскал Ботю я преведе на български и прати в Зеमुл

Панча Радов, карловец, по-раншен съгражданин на уч. Ботя, та той надзирава там да се напечата тя.¹

Предполагаме, че годината е 1849 въз основа на двете съобщения за Венелиновата книга, които се появяват в „Цариградски вестник“ през тази година. Първото гласи: „Един от българите е начал да превожда „Българската история“ на Венелина от истий оригинал на авторът и бърза да я свърши в малко време, затова обявява на сичките български списатели да не би някой да ся зафани за тая работа напусто и да я превожда от оная, която ся е напечатала на руский язык, защо в нея не достига почти едната третиня, отколкото е написал авторът и която цензурата не позволи да ся напечата в Россия. Оригинальт на авторът ся нахожда само у двамина, освен у тях у друго няма.“²

Още същия месец в „Цариградски вестник“ се обажда и друг българин, осведомен повече или по-малко за съдбата на Венелиновия труд. Той пише: „Известява ся на едного от българите, дето е начал да превожда „Българската история“ на Венелина от истий оригинал на автора, какво цензурата е отфърлила само ония неща, които и ако бе бил жив още авторът, щеше да ги остави и сам си; защо както ся знае на автора не достигна време да си изправи добре то списание. Само това е за изчюдване, щото като ся надееше човек да съществува токо един оригинал от речената „История“, то днес ся показват наяве два.“³

Никола Начов споменава за двете съобщение и ги тълкува. Според него автор на второто е Ботю Петков, защото: „... сравнени, двете напечатани книги — руската и българската — по нищо не се различават в текста. И против предупреждението на първия преводач от Ц. вестник, уч. Ботю се заловил мъжки за работа и превел книгата. И дядо Паничков разправя, че кога около 1850 г. Ив. Шопов... си дошъл в Калофер, донесъл Венелиновата книга и после уч. Ботю я превел.“⁴

Начов трябва да е сравнил много повърхностно двете книги, за да не види, че руский текст е с близо една трета по-кратък от българския. При внимателно съпоставяне той би могъл да разбере, че съкращенията на цензурата не са могли да допаднат на Венелин. Ботю Петков е могъл да бъде автор само на първото съобщение в „Цариградски вестник“, защото именно той е „начал да превожда“ книгата на Венелин от оригинала, той е знаел какво е съотношението между авторовия ръкопис и публикуваното на руски, той е разполагал с втория екземпляр на оригинала, приготвен специално за преводача от О. М. Бодянски. Освен това трябва да предположим, че или Иван Шопов е бил в Калофер преди 1850 г. и е донесъл тогава ръкописа, или оригинальт е бил предаден на Ботю Петков от друг човек, а Шопов е донесъл руското издание.

След като учи няколко години в Москва във Филологическия факултет, Иван Шопов решава да замине за Прага да следва там медицина. Проф. Бодянски му дава препоръки до Шафарик, Ханка и други чешки слависти, които помагат на младия българин. На 20. I. 1851 г. Шопов пише от Прага на Бодянски, че в края на изтеклата година е бил в Петербург, а оттам през Варшава и Виена е заминал за Прага, където е пристигнал на 12. I. 1851 г. По-нататък Шопов казва: „Из своей Болгарии давно ничего не знаю, но как только поуживусь и научусь и о Болгарии и о Сербии чего-нибудь нового, то позвольте, прошу, поставить оное за причину и написать Вам опять.“⁵

¹ Н. Начов, Калофер в миналото, С., 1927, стр. 161

² Цариградски вестник от 4. X. 1849 г., стр. 4.

³ Цариградски вестник от 8. X. 1849 г., стр. 4.

⁴ Н. Начов, Ботю Петков. Живот и дейност, сп. Училищен преглед, кн. 5 и 6, 1926, стр. 728—729.

⁵ Институт за литература „Т. Г. Шевченко“ при АН на УССР, ф. № 99, арх. ед. 96, л. 34.

Ако беше ходил наскоро в отечеството си, Шопов нямаше да напише тези редове. Той е бил в Калофер или в началото на 1850 г., или най-вероятно през 1849 г. Близък на Бодянски и на българите в Москва, той е бил натоварен да занесе ръкописа на преводача. Толкова сгоден случай по онова време не се е намирал лесно. Кой е върнал екземпляра, изготвен от Бодянски в Москва, това засега поне не можем да кажем.

Даскал Ботю Петков не излъгва надеждите на хората, които му доверяват превеждането на Венелиновия труд. Но за него самия „Критические исследования“ се превръщат в тежък кръст. Работата над тях трябва да му е отнела много време и сили. Но най-лошото идва по-късно. Учител Ботю затъва в дългове около издаването на книгата. Той събира с мъка сумата, необходима, за да я откупи от издателя в Смирна. Предполага се дори, че преместването му през 1854 г. от Калофер в Карлово се е наложило поради това, че калоферци отказали да му дадат 18 000 гроша аванс, за да си оправят сметките с издателя. Пари му дал карловецът Никола Пулев. Н. Начов пише, че Б. Петков успял да събере за книгата 890 спомоществатели, но поради започналата Кримска война не можал да я изпрати.¹ Преводачът моли приятели и познати да му помогнат в разпространението на книгата, която носи заглавие: Критически издирания за историята българска на Ю. И. Венелина. От прихождението на българети на Фракийският полуостров до 968 година, или до покорението България от великият княз руский Святослава. Преведе от руский Ботю Петков. В Земун, 1853.

Учител Ботю Петков е разорен, семейството му бедствува. Той се обръща за помощ към Найден Геров и към брат му Константин, пише на Тодор Бурмов в Цариград, на Христо Георгиев в Букурещ. Но очакваната помощ не идва. Болен, отпаднал, съсипан от тревоги по първородния син Христо, даскал Ботю изживява тежко последните си години. Както е забелязал тънко Н. Начов, в писмата си до Найден Геров простодушният даскал Ботю се подписва отначало „твой“, после „ваш“, а най-сетне дори „Ваш покорен слуга“. Разбрал е, види се, че щом старият познат и дори приятел е станал големец, не бива да си позволява предишното обръщение.² И след смъртта на учителя Ботю семейството му се мъчи да продаде някой и друг екземпляр от книгата на Венелин. През 1869 г. Стефан Ботев пише пак на Найден Геров да ходатайства пред Данови в Пловдив да вземат поне 20 книги, та да си посрещне семейството някак разносни.

Ботю Петков е работил върху екземпляра — копие от оригинала — приготвен от Бодянски и съхраняван сега в Москва. Едно от най-сигурните доказателства, че е използвал именно него, са случаите, когато проличава как преводачът е избирал между редакцията на някое изречение в оригинала и тази, която му е дал цензорът Голубински. Само екземплярът на Бодянски е давал възможност за такъв избор. Както вече казахме, върху коректурните страници на руското издание Бодянски е нанесъл с мастило първообрази на такива изречения. В рамките на едно и също изречение преводачът е предпочитал ту думата, употребена от автора, ту онази, с която я е заменил цензорът. Например:

У Венелин: „Гораздо легче можно было привлечь под владычество креста простолюдинов, которые и без того часто постились и едва могли содержать одну подругу и тем самым не теряли из тех телесных благ и сверх того не худо заключали, что Е го В е л и ч е с т в о лучше знает чему надо верить, нежели бояре.“

¹ Н. Начов, Калофер в миналото, С., 1927 г., а също: Н. Начов, Ботю Петков, сп. Училищен преглед, год. XXV, кн. 3 и 4, С., 1926.

² Н. Начов, Ботю Петков, сп. Училищен преглед, год. XXV, кн. 5 и 6, 1926, стр. 737.

Редакцията на Голубински: „Гораздо легче можно было привлечь под владычество креста простолюдинов, которые и без того часто постились и едва могли содержать одну подругу и сверх того не худо заключали, что Государь лучше знает чему надо верить, нежели бояре.“

В превода: „Много по-лесно беше да привлечат под кръста простите, които и без това често постеха и едва можеха да прихранят една жена и освен това не мислеха зле, че негово Величество по-добре знае кое трябва да вярват, нежели боярети.“

Понякога преводачът се спира на варианта на Голубински и поради това, че не може да разчете драскулиците на Бодянски.

Ботю Петков не следва сялапо оригинала, но всеки път се замисля дали цензорът е имал основание да направи едно или друго съкращение. Той не е превел някои обидни преценки на Венелин за учени като Шльоцер и Карамзин, ироничните му отстъпления по повод на техни мнения. Ето едно място, което липсва и в руското, и в българското издание:

„Итак, хан Владимир II дремал? Да, дремал почтенный историк и написал то, что ему нравилось, рай малороссийской Италии, улыбка окрестностей Киева, далекие с Печерского пригорка с югу виды, цветы Тавриды, приятная роскошь и нега — сколько побудительных причин для войны! Но полно дремать! Ведь XIX-вековый день уже довольно... но скажете, почтенный читателю, что в 1610-м еще раненько, а раненько дремается хорошенько; если так, то вы правы и историограф прав.“ Тези филиппики са насочени срещу летописеца Нестор, задето не споменал нищо за война между българи и руси през 890—898 г., а Венелин е убеден, че нападението на унгарците върху българското царство по това време е било подкрепено от русите. Преводачът е изпуснал мястото още и поради това навярно, че е избягвал да набляга на военни конфликти между българи и руси. Колко е държал той да даде на съотечествениците си една българофилска история, проличава и при други случаи. В изречението: „Борис отнесе к византийскому правительству об отпущении ему искусных проповедников и учителей, разумеется не дураков, ибо с ними болгаре могли остаться по-прежнему дураками...“ — той не е превел подчертаното.

Навярно по предварително споразумение с Палаузов Б. Петков не е превел и цялата глава за покръстването на княгиня Олга в България. Българският читател би я приел с възторг, но за руските официални среди тя би прозвучала еретически. Все пак трябвало е поне донякъде да се съобразява с тях.

За творческо отношение свидетелствуват много места в превода. Когато Венелин казва: „Вот главные черты возрождения болгарской церкви“, а цензорът заменя „возрождение“ с „происхождение“, тъй като става дума за времето на приемането на християнството, Б. Петков се съобразява с поправката. Другаде, където авторът заявява категорично, че никой не вярвал цели страни да могат да бъдат наречени на името на някой човек, Б. Петков е предпочел да се съгласи с цензора, който е написал към това място бележка, а после е зачертал изречението. Изпуснати са и места, където авторът се обръща към руските читатели, говори им за полемики в руския печат, с който българите не са били запознати.

Разбира се, в преобладаващия брой случаи Ботю Петков следва оригинала и превежда съкратеното — нали пълнотата на текста е една от най-важните задачи на българското издание. Той възстановява грижливо всяка думичка похвала на българите. За езическите божества Венелин пише: „... они не наказывали преступлений... и добрые болгаре весьма легко расчитывались с ними за совестные свои долги...“ Цензорът е зачертал епитета „добрые“, а преводачът го е възстановил. В българския текст ще намерим и резки нападки

срещу учените, щом са породени от гнева на автора, че приемат достоверността на Панонските легенди и твърдят, че Кирил и Методий са работили в Моравия, а не в България. Всичко, което е сочело България като единствена страна на създаването на славянската писменост, е включено неизменно от преводача. Възстановени са всички места, способни да допринесат за издигането на националното самосъзнание на българите. Затова са поместени и явно измислената сцена на срещата между киевския княз Олег и българския хан Владимир, и описанието на пищната сватба на византийската княгиня Мария и българския цар Петър:

„Тука е било веселие славянско и гръцко. Най-после почнаха да пият за здравие, първия за многолетието на високите младоженци, после за здравieto на императора Романа, вуйка Мариин, но след това изеднъж ся раздаде вик, крясак... трябвало да пият за здравieto на императора Константина, така е било приликата, но българети искаха да пият по-напред за здравieto на Христофора; Роман не можеше да допусне това, без да обиди същият господар и свой благодетел, но припириането и исканieto на българети ся усили и императорът не можа да запрети на българети... да излеят доброто кипърско вино в устата си за здравieto на оний, за когото си поискаха.“¹

Ботю Петков трябва да е съжалявал, че не може да публикува за своите съотечественици и пространния Венелинов разказ за гостуването на княгиня Олга в България, в който има и такива страници:

След като признава, че за пътуването на Олга нямаме неоспорими свидетелства и на помощ може да ни се притече само въображението, Венелин, комуто то не липсва, продължава: „Всяк легко может себе вообразить, что она на границе болгарских владений, у Днестра, встречена была болгарским начальником; оттуда, может, большая часть русских телохранителей возвратилась назад, или продолжала провожать дальше; у Дуная встретил ее болгарский воевода, приготовлена переправа через Дунай; может быть в самом Доростоле (Силистрии), или в Переяславце, отдохнув несколько, высокая путешественница отправилась в вожденном здравии, со всею своею свитою по тракту к Великому Переяславлю. Его Величество, Петр 1-й, встретил свою знаменитую гостью, если не у заставы сего великого города, или у ворот своего великолепного укрепления — королевского замка, то, по крайней мере, в преддверии своего дворца с славянским радушием, хлебом-солью.

Тут-то прежде погостила Ольга, прежде нежели решилась отправиться гостить и у его имп. величества; тут-то она видела торжественность обряда христианства; тут-то подверглась она сперва сим новым впечатлениям и лучам нового света, среди понятных ей слов, разговоров и проч. Тут-то она и приняла крещение, может быть из рук одного из достойных учеников св. отцов Кирилла и Мефодия, апостолов православной славянской церкви, может быть на том самом месте, где восприим оное Борис!“²

От точността, с която превежда Ботю Петков, могат да се поучат и някои съвременни преводачи. Той се стреми да бъде ясен, с пълното съзнание, че книгата трябва да стигне до възможно по-широки читателски кръгове. Затова на много места наред с думи, които могат да се окажат трудни, дава и съответствие, понякога и турско: проходи (буази), крепости (калета). Той превежда сполучливо „справедливая ярость“ с „праведен гняв“, „щелкали зубами“ със „скърцаха със зъби“, „монарх-герой“ предава с „цар-юнак“, като внася и елемент на побългаряване. Интересни са и неологизмите на Б. Петков, например „срещудума“ в смисъл на „противоречие“, „срещуречни“ в смисъл

¹ Критически издирания за историята българска..., Земун, 1853, ч. II, стр. 119.

² БГЛ, ф. № 36, п. VI, арх. ед. 3, л. 163-д.

на „противоположни“ страни и др. Въз основа на спомени на съвременници на даскал Ботю, Никола Начов пише: „В големи празници уч. Ботю винаги казвал духовни проповеди, най-вече в църквата Св. Богородица. В тях преобладавало и високо патриотично чувство, и скръб за останалия в невежество и под тежко турско иго български народ, и дълбоко възмущение против иноподданото гръцко духовенство. В същото време уч. Ботю много предпазливо изтъквал величието на нявгашното българско царство, причините за падането му и гибелните последствия. Речта му била гръмка, пламенна, отзивиста, ясна, убедителна, покъртяла души и сърца, особено на по-интелигентните младежи и ги възпламенявала, защото той напълно бил убеден в това, което проповядвал, делата му напълно се съгласявали с думите му.“¹

Ораторските и езикови дарби на учител Ботю намерили израз и в превода му на „Критические исследования“, които трябва да са му допаднали много не само по съдържание, но и като начин на изразяване, като стил. Изборът на Ботю Петков за преводач на Венелиновата книга е бил наистина извънредно сполучлив. Васил Стоянов ще пише в „Спомен за Венелина“: „Особено „Критически издирания“, които в сравнение с книжката „Заради възрождение новой болгарской словесности“ са доста добре преведени и издадени, размърдаха много силно духовете на всички пробудени българи и станаха им настолна книга, когато минаха в техни ръце подир сключването на Парижския мир (г. 1856)...“²

Историята на Венелин, над чийто превод бащата е работил толкова ревностно и която донесла на семейството много мъки, ще да е била честа тема на разговор между Ботю Петков и първородния му син Христо. Тя положително е допринесла немалко за оформянето на бъдещия велик поет. Имаме сведения за въздействието на това Венелиново съчинение и върху П. Р. Славейков, Н. Хр. Палаузов, Л. Каравелов.³ Когато говорят с признателност за Юрий Венелин, нашите възрожденци имат най-често пред вид всички негови трудове, съветени на българите. Но едно подробно проучване би могло да установи относителния дял в него на „Критическите издирания за историята българска...“ Въпреки че излиза цели две десетилетия след „Древние и нынешние болгаре“ и бива разпространена след такъв преломен момент като Кримската война, нейното въздействие не бива да се подценява. Колко показателен е фактът, че през 1849—1850 г. поп Андрей Робовски от Елена преписва собственоръчно руското издание на „Критические исследования“, както се е преписвала десетилетия наред Пансиевата „История славянобългарская“.

Свикнали сме с мисълта, че Юрий Венелин е оставил трудове, които имат съвсем ограничена научна стойност, но изиграват голяма роля за пробуждането на националното съзнание на българите — както Пансиевата „История славянобългарская“, както „История разних словенских народов“ на Райч, а по-късно съчиненията на Раковски. В най-общи черти това е вярно. Но върху научната цена на Венелиновите трудове навярно заслужава още да се помисли. Някои от тезите на този „фантазюр“ се оказаха верни, макар да бяха доказани по-късно с други аргументи, често пъти противоположни. Венелин твърди упорито, че българите са славяни, защото се е убедил с очите и с ушите си в това още в първия си контакт с тях в Южна Русия. Погрешен е пътят, по който тръгва, опитът му да докаже, че прабългарите са славяни, че българи, хазари и славяни са едно и също племе. Венелин е непоколебим

¹ Н. Начов, Ботю Петков, сп. Училищен преглед, кн. 3 и 4, С., 1926, стр. 438—439.

² В. Д. Стоянов, Спомен за Венелина — по случай 50-годишния период от смъртта му, Периодическо списание, год. VI, кн. XXVIII—XXX, С., 1889, стр. 811.

³ Вж.: Б. Ст. Ангелов, Венелин и нашите възрожденци, Известия на Института за история, т. XVIII, 1967.

в убеждението си, че Кирил и Методий са превеждали на езика на македонските българи — славяни. И тук е прав, но за съжаление опира тезата си на пълно отричане на достоверността на всички латински извори за живота и делото на солунските братя. Все пак не бива да забравяме и това, че през 20-те и 30-те години на миналия век славистиката прави първите си стъпки в разработването на трудните проблеми за етническия произход на българите, за възникването на славянската писменост, а Венелин се заема с тях още преди Шафарик. Венелин поставя сериозни научни проблеми: за етническия произход на българите и родството им с другите славянски племена, за техните поселения, преди да дойдат на Балканския полуостров, за отношенията им със съседните народи и т. н. Той привлича огромен материал, борави с извори на няколко езика. Историческите събития той обяснява не с божията воля или с предопределен ход на нещата, а с икономически, политически — вътрешни причини. Той пише: „И така, политиката, интересът на империята да утвърди на себе си поданиците българи и интересът църковний, възводането богослужението на народний язык да улесни съобщението и пресаждението християнството отвъд горите Балкански бяха тия условия, на които сетнината трябваше да е началото и отколенното съществуване на славянското богослужение и на превода св. книги.“¹

Въпреки подчертаното българофилство на Венелин трябва да кажем, че неговите книги дават вече по-обективно изложение на събитията. Когато разказва за Каран, той сочи например, че българите, живеещи в пределите на Византия и приели там християнството, „... разпространиха изкуствата, ръкоделията и занаятите, които приеха от гърците...“ — признание, което няма да срещнем, разбира се, у първите български историографи. Читателите на „Критически издирания...“ са били навярно озадачени от подчертаната възхвала в този труд на предимствата на източната църква пред западната, на Византия пред Рим — напълно обяснимо с близостта на Венелин до славянофилите. Тъй или иначе наред с острите нападки против духовния гнет, на който гърците подлагат населението в поробена България, у този автор българите са прочели и за величието на източната църква като пазителка на чистата християнска вяра, опорочена от Рим. Разбира се, нападките срещу католиците са могли да послужат по-късно, когато започва борбата против унията. Това е направило още по-трайно въздействието на „Критическите издирания...“ върху българската интелигенция. Нека добавим още, че Венелиновите проучвания носят като тенденция новото за неговото време изискване „... битовите явления и отделните събития, изобразени от историка да отговарят на общия характер на века, т. е. да не подлежи на съмнение тяхната органична връзка с основните исторически данни за мястото, времето и бита“² — изискване, издигнато от т. нар. „скептична“ школа, която бележи в някои отношения неоспорим напредък в сравнение със своите предшественици в руската историография.

„Критическите издирания“ имат още и това значение, че не само задоволяват известни нужди на българския читател, но събуждат и съзнание за нови нужди и изисквания, които трябва да се задоволят. Още докато се подготвя издаването на „Критически изследования“, одеските българи се вълнуват от това, кой ще напише новата „Българска история“, за която е оставил крупна сума покойният В. Е. Априлов. След продължителна и безплодна кореспонденция със Савелиев-Ростиславич, посочен от щедрия благодетел

¹ Критически издирания... Земуи, 1853, стр. 90.

² Вж.: А. Н. Пыпин, История русской этнографии, т. II, СПб., 1891, стр. 23—24.

като желан автор, Спиридон Палаузов се замисля и над други възможности и се обръща към О. М. Бодянски. В същото писмо той му напомня и за свое намерение да напише нещо като продължение на „Критические исследования“. На 14 юли 1849 г. Сп. Палаузов пише от Одеса:

„Незабвенный Осип Максимович!

Прискорбно мне было, при столь радостной встрече с другом моим Иваном Николаевичем (И. Н. Денкоглу — Л. М.) услышать от него незаслуженный упрек, будто Вас забыл я...

С Иван Николаевичем каждый день вместе, с след. пароходом, т. е. 20 числа он отправляется в Царьград, а будет назад весною. — Когдато писал я Вам, что приготовил статью для Общества. Ваш совет обескуражил меня и долго я не занимался ею. Получив Ист. болгар Венелина, я говорил Ив. Ник. о моей статье, как бы о продолжении Святославова завоевания, весь период владычества Империи над Болгарией и наконец освобождение сей последней. Ив. Николаевич пожелал прочесть ему кое-что и добрый старик беспрерывно понуждал меня выслать ее Вам...

Посылаю Вам несколько экземпляров Духовного завещания Априлова.

... Как желал бы я служить Вам чем-либо, мой добрый Осип Максимович! Этим хотелось бы мне доказать Вам привязанность мою не только словом, но и делом. Вы трудолюбивы, Вы обладаете познаниями и средствами, которых едва ли имеет Савельев. Скажу яснее: не угодно ли Вам будет составить хоть краткую Историю болг. народа, там листов 15—20 печатных. Из завещания Вы увидите какой гонорар назначен покойником. Если этот гонорар покажется Вам достойным возмездием труда — примитесь...“¹

Бодянски не се залавя за история на България, не изпълнява обещанията си и Савелиев-Ростиславич. Написва я по-късно Константин Иречек.

Историята на издаването на руски и на български на последната книга на Венелин се оказва продължителна и сложна, тя е свързана с много усилия, с много имена. С появата на „Критическите издирания“ въздействието на Венелин в България се разширява и продължава. Още по-многогранно става делото му за полза на българския род. За това дело възрожденецът Николай Палаузов ще каже:

„Кога е утешително да вкореняваме в умат и сърцето на другото задущевната наша мисл, заветното чувство, кога е утешително да пробудим в другите саомисленост и да ги накараме в името на сичко прекрасно, то какво може да се сравни със високият жребий на тогози, който откри на мират цял народ и в тойзи народ събуди сознание и го възбуди към деятелност, която напред нему беше неизвестна! Безусловната благодарност, която българете имат към Венелина, дава най-здраво поручителство какво българете много са одолжени от незабвеният любител на славянството!“²

¹ Институт за литература „Т. Г. Шевченко“ при АН на УССР, арх. отдел, ф. № 99, арх. ед. 92, л. 166—167.

² Н. Х. Палаузов, Жизнеописание на Юрия Ивановича Венелина, Одеса, 1851, стр. 17.